

Usodnost gospodarskega razvoja povojne Nemčije

Adolf Vogelник

Izgubljena svetovna vojna je potisnila Nemčijo v vrsto imperializmov drugega reda. Odvzem kolonij je izpodmaknil njenemu gospodarstvu surovinsko osnovo — osrednji živec, ki bi se nanj mogla opreti obnova nemškega Svetovnega imperija. Domači kapitali so se v dolgotrajni vojni izčrpali, nastajanje novih pa so zavirale reparacijske obveze versailleskega miru in zrahljanost socialnih odnosov po komaj zatrti notranji revoluciji. Inflacija, ki so jo rodila prva povojna leta, je doprinesla preostali delež h gospodarskemu razkroju. To so bile osnove, ki se je iz njih izvilo nemško povojno gospodarstvo.

Prvi vzpon opazimo na prelomu leta 1925. na 1926. Ureditev reparacijskih plačil s sprejetjem Dawesovega načrta je povrnila tujemu kapitalu vero v urejen razvoj nemškega gospodarstva. Nemčija je bila žejna tujih kapitalov. Obrestna mera je bila visoka, poleg politične stabilizacije najboljša vaba zanje. Povrhu tega je ogromna stavka premogovne industrije v Angliji leta 1926. postavila Nemčijo na zavidljivo mesto prvega premogovnega liferanta Evrope. Kapitalov je deževalo z vseh strani. Iz Amerike se jim je pridružila krilatica racionalizacije, ki je izredno prijala nemškemu organizatornemu in discipliniranemu duhu. Ustanavljala so se podjetja in gradile tovarne z mehaniziranimi in racionaliziranimi obrati, kot da ni bilo več spomina na komaj prestana težka leta in izkušnje v njih, kot da bo trajala zlata doba dolgo, večno in bo časa, da se amortizirajo vse drage investicije. Imenovali so to konjunkturo „Konjunktur auf Borg“, konjunkturo na up. Bila je taka. Finansiral jo je v veliki meri tuj kapital. Hranila je v sebi vso nevarnost in egocentričnost tujega kapitala, ki je prišel v Nemčijo, ne da ji pomaga na noge in ji služi, marveč da ji vlada in služi samemu sebi, okolnost, ki je ob krizi našla izredno plodna tla za kampanjo proti tujemu in židovskemu kapitalu.

Težkoče so se jele kazati že leta 1930. Kreditna inflacija je nižala obrestno mero; tok posojil je pojemal. Padec mednarodnih cen, znanilec bližajoče se svetovne depresije, je pritiskal na konkurenčno sposobnost nemških proizvodov. Zracionalizirana produkcija s še neamortiziranimi, dragimi, na dolgo dobo prosperitete preračunanimi investicijami je postajala vedno bolj nerentabilna. Kakšen smisel naj so imele moderne, s tekočimi trakovi opremljene avtomobilske tovarne urejene na dnevno kapaa-

citeto dvesto voz, če pa je dejanska proizvodnja mogla doseči le 15, 10 in manj? Očitno se je pokazala vsa zgrešenost kolosalnih investicij. Ogromno kolesje komaj dograjenega nemškega gospodarskega stroja se je hreščaje ustavljalo. Treba je bilo le še sunka, da zavore povsem odpovedo. Zlom avstrijskega Kreditanstalta spomladi 1931. leta ga je prinesel. Bil je alarm za „sauve qui peut“ tujega kapitala. Nemški denarni zavodi, ki so kratko-ročna posojila iz tujine potrošili v dolge investicije, so se zamajali in z njimi vred marka. Posojila je bilo treba plačati v zlatu in zlato nemške Državne banke je kopnelo kot sneg na soncu. Hooverov moratorij je bil le kapljica v deviz in kapitalov žejna osušena grla. Uspešneje bi moglo omiliti padec gospodarskega kolosa veliko mednarodno posojilo, ki se je pripravljalo. Vendar Brüning — že pod silnim pritiskom razvnemajoče se narodnosocialistične propagande — na koncesije, ki je bilo nanje posojilo vezano (ustavitev gradnje križarke in sklenitev „vzhodnega Locarna“, in kasneje, julija 1931 pri ponovnem poizkusu, svečana odpoved Nemčije nasilni izpremambi njenih meja za dobo 10 let) ni pristal. In razvoj je šel svojo železno pot. Banke, njim na čelu bančni kolos Darmstädter- und Nationalbank, so zaprle šalterje. Podjetja, ki so jim bili odrezani novi krediti in stari odpovedani, so ustavljala obrate in opuščala v masah delavce. Za dosego deviz, ki naj se z njimi poplačajo tuji upniki, je bilo treba forsirati izvoz, to je, cene še bolj potiskati navzdol, kar je s svoje strani leglo na rentabiliteto preostalih podjetij. Množice brezposelnih so padle v breme javnim ustanovam in jim razmajale finance. Nagli splošni padec življenjske ravni in široka proletarizacija celih plasti prebivalstva, ki je bila s tem v zvezi, je krmila rezervoar nezadovoljnosti in pripravila masovno podlago, ki se je nanjo oprla narodnosocialistična propaganda. Sredi 1932. leta je bilo nemško gospodarstvo povsem izčrpano. Število brezposelnih je doseglo strahotno višino sedmih milijonov. 30. januarja 1933 je prevzel oblast Hitler.

Nihanje ravnovesja političnih sil se je v tem razdobju povsem obesilo na orisani tok gospodarskega razvoja. Splošni razpad državne oblasti kot neposredna posledica izgubljene svetovne vojne je prenesel težišče politične sile prva povojna leta v roke delavstvu oziroma njegovemu organiziranemu vodstvu, socialno demokratski stranki. Izključni nosilec gospodarskega razvoja pa je ostal slej ko prej kapital. Po ideologiji, kot jo je izdelala socialna demokracija, kapitalizem še ni dosegel viška svojega razvoja. Čaka ga še doba „organiziranega, načrtnega kapitalizma“. Prezgodnji propad kapitalizma ni v interesu delavskega razreda; ta mora nasprotno pomagati kapitalizmu do čim večje prosperitete, ki ž njo vstric koraka tudi izboljšanje njegovega lastnega blagostanja. To da je resnična pot, ki vodi socializmu naproti.

Nemški socialnodemokratski stranki, ki je verno sledila tej svoji ideologiji, se je dogodilo isto kot osem let kasneje Blumovi vladi v Franciji.

Ko se je odrekla naporu, da bi rezala valove kapitalističnega gospodarstva, ki so jo obdajali, se je morala udati v to, da so jo nosili. Politična oblast je v tem trenutku izgubila zanj vsak pomen in ji uhajala na desno in levo vzporedno z utripanjem konjunktornega cikla. Inflacijska kriza povojnih let je prinesla prvo proletarizacijo srednjega sloja in špekulantov in ž njo prvi val narodnega socializma. Pri volitvah maja 1923. leta so dosegli nar. socialisti en milijon devet sto tisoč glasov. V konjunkturi, ki je sledila, je ta val vidno plahnel. Konec 1924. leta je padlo število glasov nar. socialistov na 900.000 in štiri leta kasneje na 800.000. Zlom nemškega gospodarstva, ki se je pripravljaj že od 1930 dalje, pa je tiral v nar. socializem mase polproletariziranih politično nešolanih obrtnikov, trgovcev in nameščencev. Pri volitvah 1930. leta so se povzpeli narodni socialisti na šest milijonov štiri sto tisoč glasov in ob volitvah predsednika republike julija leta 1932. na preko trinajst milijonov. Na drugi strani je delavstvo prehajalo trumoma od socialne demokracije h komunistom, ki so pridobili v letih 1930. do 1932. en milijon štiri sto tisoč glasov, približno prav toliko, kolikor so jih izgubili socialni demokrati. Vzporedno z znaki izboljšanja, ki so se jeli kazati v drugi polovici 1932. leta, pa je pričel nar. socializem znova naglo usihati. V kratkem razdobju štirih mesecev so izgubili narodni socialisti preko dva milijona glasov, kakor so pokazale volitve novembra istega leta. Tudi socialni demokrati so nazadovali; napredovali pa so komunisti, ki so dosegli že blizu šest milijonov glasov. Preden pa so se mogle omenjene tendence v pregrupaciji političnih sil, ki so ogrožale celotni obstoječi družbeni red, utrditi, je državni udar izročil vso oblast v roke Hitlerju. Bilo je to 30. januarja 1932.

Nastop Hitlerja je prekinil notranjepolitično zgodovino Nemčije. Ves državni aparat in preko njega celotno nemško narodno gospodarstvo je bilo postavljeno v službo eni sami misli: Iz Nemčije ustvariti v čim krajšem času prvo vojaško silo in v zmagoviti vojni doseči novo porazdelitev svetovnih tržišč. Sanje, ki so jih skrbno negovali nemški imperialistični krogi ves povojni čas, so postale s prevzemom oblasti po Hitlerju čez noč stvarnost. Njihove težnje so našle v političnem programu narodnega socializma najvernejšega tolmača. Konceptija „socializma“ narodnega socializma pa jim tudi na bila tuja. „Socializem je prusovstvo“, kot je napisal Goebbels v neki svoji brošuri.* „Konceptija prusovstva je natančno to, kar mi razumemo pod socializmom“. In še bolj določno: „Nam je socializem ono, kar je oduševljalo pruske kralje in se zrcalilo v paradnem koraku regimentov pruskih grenadirjev: socializem dolžnosti“.

Weimarska Nemčija je bila negacija prusovstva. Ni smela imeti armade. Za vstvaritev armade pa ne zadoščajo zgolj ljudje. Močna armada potrebuje skladovnic orožja, to se pravi tovarn, ki ga izdelujejo, in železa,

* Prusija mora zopet postati pruska.

jekla, cina, nikla, iz česar ga izdelujejo. Armada mora biti čim bolj mobilna: izgraditi je treba mrežo izvrstnih cest. In še je treba avtomobilov, tankov in zrakoplovov ter pogonskih sredstev zanje. Vsega tega Nemčija ni imela, ali vsaj v povsem nezadostni meri.

Če pogledamo razvoj nemškega gospodarstva po nastopu Hitlerja s tega vidika, se nam odgrne slika na dva kraja.

Na eni strani oboroževalna industrija in kar je z njo v zvezi.

Uvoz železne rude se je dvignil v razdobju 1932—36 od 54,3 milijonov RM na 221,9 milij., ali za preko 300%. Uvoz vseh vrst železa je narasel v isti dobi prav tako za 300%, bakra za 80%, cina za preko 50%. Visokih peči je bilo v obratu konec 1932. leta 56, in čez pet let 134! Proizvodnja železne rude se je dvignila od 1,5 milijonov ton na 9,8 milij. ton, ali za preko 700%; proizvodnja surovega železa temu primerno za preko 300%. Osebnih avtomobilov so postavile nemške tovarne na trg leta 1932. 43.430, leta 1936. pa 244.289; tovornih avtomobilov pa leta 1932. 8.234, in leta 1936. 57.312.

Na to konjunkturo v oboroževalni industriji so se naslonile tudi dividende delniških družb. Leta 1932./33. so znašale 446,7 milijonov RM in leta 1936./37. 772,0 milijonov.

Na drugi strani potrošnja življenjskih potrebščin.

Pri proizvodnji produktov poljedelstva in živinoreje ni mogoče delati čudežev in tudi Nemčija jih ni napravila. Proizvodnja žita, mesa, mleka, masla in sličnih proizvodov je sicer v letih 1932 do 1936 počasi naraščala, vendar v ničemer ni presegla normalnega prirastka, kot ga opazimo na pr. v enako dolgem razdobju 1928—1932. Mestoma celo zaostaja za njim. Pač pa je doživel nemški potrošnik hudo razočaranje z druge strani. Nemčija mora kot močno industrializirana država uvažati velike množine življenjskih potrebščin iz tujine. Tako je leta 1928. od celotnega uvoza v višini 14,0 milijard RM odpadlo na uvoz potrebščin za prehrano celih 5,7 milijard ali dobrih 40% vsega uvoza. V letih 1928. do 1932. pa se je radi silovite krize in padca kupne moči, ki je bil z njo v zvezi, uvoz življenjskih potrebščin izredno skrčil. Uvoz hranil živalskega izvora (meso, jajca, maslo itd.) je padel od 1493,9 milijonov v letu 1928. na 593,8 milijonov v letu 1932.; uvoz hranil rastlinskega izvora pa je skopnel od 3380,3 milijonov na 1182,1 milij. Omejitev v prehrani, ki je zadela nemško prebivalstvo v dobi najtežje depresije, je bila, kot kažejo gornje številke, izredno huda. Nastop narodnega socializma pa ne le ni prinesel nobenega olajšanja, marveč še večjo preizkušnjo. Uvoz hranil je padel celo pod najnižje stanje iz leta 1932., dočim se notranja proizvodnja tudi v letih po 1932. ni povečala preko normale, ki jo je zahtevalo že stalno naraščanje prebivalstva. Uvoz hranil živalskega izvora je znova padel od 593,8 milijonov na 443,7 milij. v letu 1936. ali za četrtno, hranila rastlinskega izvora pa so se skrčila v

še večji meri, namreč od 1182,1 milijonov na 670,2 milijona ali za 43%. Nemško ljudstvo je dobivalo dobesedno mesto kruha, mesa in masla železo, jeklo in mnogo besed.

Tudi delavski zaslužek je v tem razdobju znova padel in prekoračil svojo najnižjo mejo iz leta krize 1932. Dočim se je nominalni zaslužek nekako stabiliziral na nivoju, ki je bil za 3% nižji od stanja iz leta 1932. (povprečna tarifna urna mezda je znašala l. 1932.: 71,6 pfenigov, leta 1936. pa 69,3 pfeniga), so se življenjske potrebščine v razdobju 1932–36 podražile za okroglo 6%. Realni zaslužek delavca se je torej skrčil povprečno za 10%. V resnici najbrže za več, zakaj povsem nemogoče je preceniti obremenitve raznih javnih in prikritih davščin, ki ga teže.

Na eni strani torej konjunktura v oboroževanju, na drugi stabilizacija krize v potrošnji življenjskih potrebščin.

Konjunkturo je financirala država s svojimi ogromnimi naročili. Plačevala jih je z menicami, ki so se dale eskomptirati pri Državni banki. V bistvu je šlo za inflacijo, za vstvaritev kupne moči, ki ji na blagovni strani v trenutku vstvaritve niso stale nasproti nobene realne dobrine. Dr. Schacht, ki je izvedbo celotne finančne igre prevzel, je računal, da bo z ogromnimi državnimi naročili poživil gospodarstvo ter s povečanimi davčnimi dohodki, ki bodo državi radi zboljšanja konjunktura pritekali, in s prihranki pri brezposelnih podporah kril predujem, ki si ga je država na račun nemškega gospodarstva vzela.

Davčna moč industrije (vsaj one, ki je bila z naročili neposredno prizadeta) se je v resnici dvignila in tudi na brezposelnih podporah je država prištedila. Ni se pa izpolnilo temeljno upanje, ki je nanj dr. Schacht gradil celotno svojo zamisel. Državnim naročilom namreč ni uspelo sprožiti nov val konjunktura, ki naj bi zajela celotno nemško gospodarstvo in iz sebe financirala nadaljnji vzpon. Naraščajoče težave v zunanji trgovini, razvoj notranjih cen, ki je nanje država z vsemi sredstvi pritiskala, da ne bi zabredla v odkrito inflacijo, ter zunanja in notranjepolitična negotovost niso ustvarjali pogojev, ki bi iz njih gospodarstvo črpalo sil za nov konjunkturni polet. Celotni gospodarski stroj, ki ga je dr. Schacht s svojimi naročili pognal, je grozil, da se zopet ustavi in ž njim vsa navidezna konjunktura, čim mu iztečejo naročila. Tako je moral dr. Schacht dodati prvi injekciji drugo v obliki novih državnih naročil, in tej tretjo in tako naprej. Sredstva zanje je črpal iz po obliki prostovoljnih, v resnici pa prisilnih posojil bank, hranilnic in industrij, kjer se je kopičila od njega umetno vstvarjena dodatna kupna moč, ki ni našla v sicer pasivnem gospodarstvu zaposlitve.

Da bi preprečila nagel porast cen, ki so spričo Schachtovih inflatoričnih operacij nujno stremele kvišku in bi utegnile sprožiti odkrito inflacijo z vsemi nepreračunljivimi posledicami, je vlada v teku časa vstvarila obsežni

sistem kontrole cen. Danes moremo reči, da v Nemčiji prostih cen, ki bi jih vodila svobodna igra ponudbe in povpraševanja, ni več. Stablnost cen je bilo seveda pri nekaterih gospodarskih vejah izredno težko doseči. Načeloma nemogoče je bilo to pri industrijah, ki so predelavale surovine iz inozemstva. Da doseže njih čim racionalnejšo izrabo je država morala preiti na reglementiranje tudi zunanje trgovine, v kar jo je v ostalem z druge strani sililo varčevanje z devizami. Cene na drobno je skušala država obdržati z izključitvijo vmesnih dobičkov, neljubih konkurentov (boj proti veleblagovnicam in Židom) in — last not least — s policijskimi ukrepi (strah pred koncentracijskim taboriščem). Stabilizacija mezd spričo razpusta vseh delavskih sindikatov seveda ni delala posebnih težkoč.

Dr. Priester je izračunal,* da je država potrošila v letih 1933 do 1936 za finansiranje celotne oboroževalne konjunkturo okoli 30 milijard RM. To je ogromna vsota. Od teh 30 milijard je prigospodarila na davkih, ki jih je do skrajnosti nategnila, in znižanih državnih izdatkih približno polovico, okoli 15 milijard pa visi grozeče v zraku. Pri tem ni nobenega izgleda, da bi bilo mogoče podpreti to fiktivno kupno moč, ki more sprožiti vsak hip v Nemčiji sami lavino nezaupanja in odkrito inflacijo, z najemom kakega velikega mednarodnega posojila in s prehodom iz fiktivne v resnično konjunkturo. Nemški gospodarski krogi, in dr. Schacht sam, ki se dobro zavedajo nevarnosti takega finansiranja, so znova zahtevali pomirjenje z inozemstvom, ki naj bi vključilo nemško gospodarstvo zopet v ostali svet in edino moglo prinesiti olajšanje. Izgleda, da jih je sistem, ki so ga vstvarili ali vsaj pomagali vstvariti, prerasel. Roka, ki so jo negovali, se obrača proti njim samim. Reakcija tujine je bila drugačna, kot so pričakovali. Računali so, da bodo z žvenketom orožja vključitev izsilili in sami krojili nje pogoje. Odgovor Anglije, Amerike in Francije je znan: pošastno povečanje vojnih kreditov. In Nemčija je morala po svoji poti dalje. Njena finančna zgradba pa se je napela do nevarnih mej.

Še usodnejšo preizkušnjo je doživelo nemško gospodarstvo v svojih zunanjetrgovinskih odnosih. Povečano oboroževanje zahteva povečano potrošnjo surovin, ki Nemčiji v veliki meri manjkajo. Silen napor po avtar-kiji v okviru lastnega narodnega gospodarstva, ki ga Nemčija zadnja leta izvaja, je rodil brez dvoma uspehe; vendar je hkrati pokazal, da po tej poti v doglednem času do cilja ne bo mogoče priti. Poleg tega je izredno povečal notranje gospodarske napetosti. Gospodarski nesmisel je, proizvajati iz premoga neužitno in drago mast, ki jo je mogoče poceni in v izvrstni kakovosti dobiti iz tujine. Slično velja za železo, petrolej, tekstilije in druge surovine. Iz zagate, v katero Nemčijo tira pomanjkanje surovin, ne pomagajo nobene še tako drzne finančne konstrukcije. Ž njimi ni mogoče krmiti strojev, ako jim pričinja primanjkovati železa, jekla, olja in

* Das deutsche Wirtschaftswunder.

tekstilij. Povečanje uvoza je edini izhod. Uvoz pa je treba plačevati z devizami, ki Nemčiji vedno bolj primanjkujejo. Celotna zunanja trgovina se je morala prilagoditi blagovnemu kliringu, pri katerem se medsebojne terjatve pobotajo in se tako izognejo plačilu z devizami. Iz tega pa so zrasla za Nemčijo nova, težka nasprotja. Uvoz in izvoz se nista mogla več usmerjati tja, kjer bi bilo to za Nemčijo gospodarsko najbolj smotno. Uvoz se je moral čedalje bolj osredotočiti na one države, v katere je bilo mogoče lastne industrijske proizvode izvažati, pa čeprav so bili uvoženi proizvodi slabši in dražji kot drugje. Povečanju tako vsmerjenega izvoza (in s tem tudi uvoza) pa je postavljena pregrada v kupni moči teh držav. So to balkanske in nekatere prekomorske, industrijsko manj razvite države — dolžnice, ki ne prenesejo, ako nočejo bankrotirati, na dolgo dobo izravnane trgovinske bilance; zunanja trgovina jim mora nasprotno prinašati presežke izvoza nad uvozom, da z njimi krijejo obrestno - amortizacijsko službo sprejetih posojil in tako izravnajo svojo plačilno bilanco. Sistem blagovne kompenzacije, v katerega jih sili Nemčija, je zanje na dolgo dobo nevzdržljiv, ako naj ohranijo svojo gospodarsko in politično samostojnost. Tako se tudi s te strani kopičijo napetosti, ki iščejo sprostitev.

Kam ženejo Nemčijo vsa ta nasprotja prepletajočih se sil, ki jih je politični in ekonomski režim narodnega socializma sprožil?

* * *

S priključitvijo Avstrije je pridobila Nemčija na eni strani zlati zaklad avstrijske Narodne banke in premoženje Židov; na drugi strani pomembne zaloge lesa, nekaj železa in drugih kovin ter dobro razvito tekstilno industrijo.

Z zasedbo sudetskega ozemlja so ji pripadla bogata ležišča kvalitetnega premoga ter važne surovine, ki jih je morala popreje iz tega ozemlja uvažati (les, kaolin, grafit). Pozabiti ne smemo tudi izvrstno razvite industrije, ki je nemško industrijsko kapaciteto bistveno povečala. Zasedba Sudetov pa je na drugi strani povečala potrebo po prehrani in po kvalificirani delovni sili, ki je jela v Nemčiji primanjkovati.

Oboje so prispevale v pomembni meri zavzete pokrajine Češkoslovaške, ki je prinesla poleg tega Nemčiji deviz (Češkoslovaška je imela aktivno trgovinsko bilanco!), ter vrsto važnih industrijskih surovin in visoko razvito metalurgično industrijo.

Priključek Balkana bi Nemčiji v veliki meri olajšal prehrano ter jo skoraj povsem zadovoljil v potrebi po petroleju.

Dvignila pa se je angleška roka in se težko vlegla proti jugovzhodu. Zamisel nemškega gospodarskega prostora v Evropi je takò ostala torso.